

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ МУЗИЧНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Володимир Черкасов

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

Анотація:

У статті досліджено психофізіологічний розвиток підлітків у процесі залучення їх до активної музично-творчої діяльності. Обґрунтовано роль таких психічних процесів, як сприймання і творче мислення. Доведено, що в підлітковому віці перебудовується пам'ять, розширюються межі уяви, виникають почуття, з'являються зорово-слухові відчуття, збільшується обсяг уваги. Крім того, відбуваються якісні зміни в розумовому, моральному, фізичному й духовному розвитку особистості, які впливають на розширення світоглядних та інтелектуальних можливостей, а також музичний розвиток індивіда.

Ключові слова:

психофізіологічний розвиток; музично-творча діяльність; сприймання; мислення; пам'ять; увага; почуття; відчуття; увага.

Аннотация:

Черкасов Владимир. Психофизиологическое развитие подростков в процессе музыкально-творческой деятельности.

В статье изучено психофизиологическое развитие подростков в процессе вовлечения их в активную музыкально-творческую деятельность. Обоснована роль таких психических процессов, как восприятие и творческое мышление. Доказано, что в подростковом возрасте перестраивается память, расширяются пределы воображения, возникают чувства, появляются визуально-слуховые ощущения, увеличивается объем внимания. Кроме того, происходят качественные изменения в умственном, нравственном, физическом и духовном развитии личности, влияющие на расширение мировоззренческих и интеллектуальных возможностей, а также музыкальное развитие индивида.

Ключевые слова:

психофизиологическое развитие; музыкально-творческая деятельность; восприятие; мышление; память; воображение; чувство; ощущение; внимание.

Resume:

Cherkasov Volodymyr. Psychophysiological development of children in the process of musical and creative activity.

This article examines the psychophysiological development of children in the process of involving them into active musical and creative activity. The role of such mental processes as: perception and creative thinking is substantiated. It has been proved that at this age, the recombination of memory is taking place, the limits of perception are widening, feelings arise, sound and hearing perceptions appear, and the volume of attention is increasing. Moreover, there are significant changes in the mental, moral, physical and spiritual development of the individual, which affect the expansion of visual and intellectual abilities, musical development of the individual.

Key words:

psychophysiological development; musical and creative activity; perception; thinking; memory; feeling; sensation; attention.

Постановка проблеми. Інтеграція мистецької освіти України зі світовим Європейським простором вимагає оптимізації музично-творчої діяльності молоді як на уроках музичного мистецтва, так і в процесі їхньої участі в позакласних формах художньо-естетичного виховання. Залучення дітей до різних заходів, присвячених музично-творчій діяльності, позитивно впливає на інтелектуальний розвиток особистості та сприяє оволодінню цінностями музичної культури людства. З огляду на це обґрунтування процесу психофізіологічного розвитку підлітків під час музично-творчої діяльності є актуальним і вчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій педагогічного та мистецького спрямування підтверджує, що в працях вітчизняних і зарубіжних науковців (О. Лобова, Л. Масол, О. Олексюк, Г. Падалка, Л. Паньків, О. Ростовський, Н. Сегеда, В. Черкасов) різною мірою досліджено та розкрито ті чи ті питання музично-творчого розвитку учнівської молоді в різних видах діяльності та в процесі використання різноманітних музично-педагогічних технологій. Тематика нашого наукового пошуку істотно доповнює дослідження названих авторів, сприяє усвідомленню психофізіологічних особливостей підлітків у процесі музично-творчої діяльності.

Формулювання цілей статті. З огляду на заявлену проблематику метою статті є обґрунтування психофізіологічних особливостей підлітків у процесі музично-творчої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехідним від дитинства до зрілості вважається підлітковий вік – період від 11-12 до 14-15 років, що відповідає 5-8 класам загальноосвітньої школи. Цей віковий етап є доволі складним, оскільки відбувається процес дорослішання, якісні зміни в розумовому, моральному, фізичному й духовному розвитку особистості, які впливають на розширення світоглядних та інтелектуальних можливостей, а також музичний розвиток індивіда.

У цей період організм дитини зазнає кардинальних змін. Нервова система, залежно від динаміки подразнень, може перебувати в стані сильного збудження або загальмованості. Психічний розвиток залежить від зв'язків із навколишнім середовищем. У стосунках з дорослими дитина може виявляти негативізм, протест і опір. Виникає криза перехідного віку, зумовлена почуттям дорослості, набуттям соціального статусу, авторитету, економічної і світоглядної самостійності, прагненням до ідеалів і появою максималізму.

Соціальний розвиток підлітків пов'язаний з опануванням нової системи стосунків з дорослими і товаришами, бажанням увійти в активне життя

суспільства. Основними психічними новоутвореннями підліткового віку є почуття дорослості й потреба в самоствердженні, прагнення порівняти себе з іншими, розібратися у своїх почуттях і переживаннях. Послаблюється зв'язок із батьками, діти бурхливіше реагують на зауваження вчителів у присутності друзів, тому необхідними є тактовне ставлення до них і повага з боку дорослих. У своїй діяльності підлітки прагнуть вийти за межі школи та прилучитися до життя дорослих. Толерантне ставлення вчителя до розв'язання проблемних ситуацій підвищує рівень довіри підлітків (Савчин, & Василенко, 2009).

Провідними видами діяльності є спілкування з дорослими й товаришами, суспільно корисна праця і навчання. У цьому віці виникає інтерес до себе і своїх здібностей, відбувається перегляд сформованих у молодшому віці цінностей, з'являються нові мотиви до навчання. В окремих учнів виявляється стійке прагнення до музично-творчої діяльності, участі в різних за жанрами й формами художніх колективах. Якщо в системі особистісних цінностей підлітків є пізнавальний інтерес до музикування, то музично-творча діяльність допомагає їм самоствердитись, стимулює самовдосконалення, інтелектуальну та емоційну активність. Інтереси на цьому етапі життя нестійкі, часто змінюються, залежать від ціннісних орієнтацій і соціального оточення (Теплов, 1985).

На цьому життєвому етапі відбувається розвиток мотиваційної сфери, що є важливим етапом соціального становлення. Спостерігається розвиток моральної самосвідомості, потреба розвинути в собі позитивні якості, з'являється прагнення до саморегуляції як складника самовиховання. За такої ситуації цінною є порада вчителя, що допомагає підлітку діяти цілеспрямовано і послідовно.

Упродовж цього періоду триває розвиток сприймання, творчого мислення, відбувається перебудова пам'яті, розширюються межі уяви, виникають почуття, з'являються зорово-слухові відчуття, збільшується обсяг уваги (Загальна Психологія, 2004).

Сприймання. Для учнів 5-6 класів характерна цілісність і структурність *музичного сприймання*. На уроках музичного мистецтва підлітки здобувають знання про властивості й виразні характеристики творів музичного мистецтва (музики, мелодії, ритму, темпу, динаміки, тембру, гармонії, штриха, регістру). Сприймаючи певні музичні твори, учні не тільки виділяють їх окремі властивості та виразні характеристики, а й водночас об'єднують у єдине ціле, завдяки чому й постає цілісний художній образ.

У підлітків розвинене *навмисне (довільне) сприймання*, яке поступово переходить у *спостереження*, що передбачає цілеспрямоване, планомірне сприймання властивостей музичного

твору, у пізнанні яких зацікавлена особистість. Музичне сприймання пов'язане з попереднім досвідом, знаннями про закономірності розвитку музичного мистецтва, індивідуальними особливостями учнів, їхніми бажаннями, інтересами, певним ставленням до різних жанрів музичного мистецтва. Перебуваючи в певному психологічному стані, підлітки можуть сприймати не те, що є, а те, що вони уявляють.

Залежно від попереднього музичного досвіду, уявлень та знань відбувається *осмислене та узагальнене сприймання* творів музичного мистецтва. У процесі такої діяльності всебічно виявляється *індивідуальність сприймання*, яка певною мірою залежить від органів чуття, зору, слуху, витонченості смаку. Все більше в підлітків домінує *аналітичний* тип сприймання, коли здійснюється узагальнення виразних характеристик певних музичних творів одного жанру, написаних композиторами різних епох.

Мислення. Незаперечним є факт, що уроки музичного мистецтва сприяють розвитку *творчого мислення*. З набуттям життєвого й чуттєвого досвіду, збагаченням знань про закономірності музичного мистецтва в підлітків формується *словесно-логічне мислення*. Усе більше виявляється його *індивідуальність* (глибина, гнучкість, усвідомленість, самостійність) у процесі інтерпретації творів музичного мистецтва (як під час виконання, так і слухання).

На уроках музичного мистецтва під час виконання проблемних завдань у підлітків активно розвивається *мисленнєва діяльність*. У процесі інтерпретації творів музичного мистецтва або імпровізації учні висловлюють власні міркування, що ґрунтуються на практичному досвіді, набутому під час навчання, а також на узагальненні того, що вони мріють здійснити в майбутньому. Відбувається вироблення і перевірка правильності гіпотези, середніх і далеких перспектив, визначення ціннісних орієнтирів.

Пам'ять. Відчуття і сприймання творів музичного мистецтва фіксуються і зберігаються завдяки *пам'яті*. У цьому віці у школярів розвинені всі види пам'яті: *образна, рухова, емоційна, словесно-логічна*, з яких два останні є провідними під час занять музичним мистецтвом. Засвоєння музичного матеріалу здійснюється завдяки двом послідовним етапам розвитку пам'яті: *мимовільного й довільного*. Закріплення, зберігання й відтворення музичного матеріалу відбувається шляхом переведення інформації з *сенсорної в короткочасну й, відповідно, у тривалу пам'ять*.

Міцність і повнота сприймання, відбору й фіксації музичної інформації забезпечується *довільним запам'ятовуванням*. Тож цілком зрозуміло, що цей процес буде продуктивним за таких умов: послідовність у досягненні поставленої мети, використання сучасних

прийомів і методів навчання, наявність інтересу до музично-творчої діяльності, відповідність музичного матеріалу віковим особливостям школярів, компетентність учителя, спрямованість на розвиток музичних здібностей учнів.

У середньому шкільному віці у дітей усе більше виявляються *індивідуальні особливості пам'яті*. В одних вони характеризуються *швидкістю й точністю*, в інших – *міцністю й готовністю до відтворення*. Зазначені процеси зумовлені природними задатками та цілеспрямованим формуванням під час музично-творчої діяльності. У процесі ускладнення вимог до формування імпровізаційних навичок (вокальна, інструментальна, ритмічна імпровізації) у підлітків триває розвиток мимовільної та довільної пам'яті, а також удосконалюється логічна пам'ять.

Уява. Уява стимулює розвиток музично-творчих здібностей школярів у різних видах діяльності. Відходячи від дійсності за допомогою уяви, учні висловлюють свої емоції та почуття під час інтерпретації творів музичного мистецтва. Створення художнього образу в процесі виконання шкільної пісні спирається на *реальні або фантастичні уявлення* школярів. Пов'язана з мисленням, сприйманням, пам'яттю, відчуттям та емоціями, уява стимулює створення нових образів, відтворення музичних явищ.

На уроках музичного мистецтва процес творення образів уяви може мати *мимовільний або довільний* характер. Якщо учні слухають музику без спеціальної настанови, тобто мети, уява має мимовільний характер. Натомість, коли підлітки сприймають програмний твір, їм пропонують певні настанови й визначають спеціальну мету зі створення музичного образу, уява має довільний характер. З-поміж усіх психічних процесів у музично-творчій діяльності провідну роль відіграє *відтворювальна й творча уява*. Сприймання та інтерпретація музичних творів, виконання пісень шкільного репертуару, вокальна та інструментальна імпровізація стимулюють відтворювальну й творчу уяву, сприяють розвитку музичних здібностей.

Відповідно до активності індивіда уява може бути *активною і пасивною*. На уроках музичного мистецтва за допомогою творчих завдань, участі в музикуванні відбувається розвиток активної уяви, що допомагає глибше проникнути в зміст музичного твору й реально відтворити музичний образ. Пізнання закономірностей музичного мистецтва відбувається через *художню уяву*, де переважають слухові асоціації. Розвиток художньої уяви допомагає створювати художній образ, використовуючи засоби музичної виразності, інтерпретувати музичний твір, відтворювати авторський текст.

Почуття. Під час ознайомлення з творами музичного мистецтва в підлітків виникає ставлення до того, що вони пізнають, тобто *почуття*. Почуття, які з'являються в процесі активної музично-творчої діяльності, впливають на створення *емоційної сфери* особистості. Формування ставлення учнів до об'єкта діяльності пов'язано з тим, які почуття виникають у них під час сприймання музичного твору – *позитивні чи негативні*. Залежно від генетичних задатків підлітки можуть по-різному реагувати на об'єкт збудження. Діти, у яких нервова система швидко збуджується, активніше сприймають і висловлюють свої почуття від прослуханого музичного твору. В емоціях і почуттях розкривається особистісне ставлення до музичної культури.

Емоції, які виникають під час ознайомлення з творами музичного мистецтва, пробуджують інтерес до активної музичної діяльності. Під *інтересом* насамперед розуміють вияв емоцій і бажання пізнати сутність предмета, спрямованість на задоволення потреб особистості в певному виді діяльності. Участь підлітків у музично-творчій діяльності сприяє формуванню *естетичних почуттів*, які є результатом освоєння та пізнання прекрасного.

Відчуття. За допомогою *відчуття* підлітки пізнають закономірності й тенденції розвитку світової та вітчизняної музичної культури, отримують позитивні емоції від ознайомлення з творами музичного мистецтва. Велике значення для музичного розвитку підлітків мають *слухові відчуття*. Під час сприймання творів музичного мистецтва в мозку людини відображаються окремі властивості характеру мелодії, гармонії, темпу, тембру, ритму, динаміки, штрихів та регістру внаслідок їх впливу на органи чуття.

Слухові відчуття мають певні властивості, а саме: *якість, інтенсивність, тривалість*. Якість слухового відчуття прямо пропорційна якості звучання музичного твору, стилю авторського письма, інтерпретації диригента або виконавця. Інтенсивність визначається силою впливу музичного твору на відчуття суб'єкта. Тривалість слухового відчуття залежить від сили впливу та якості попередніх настанов на сприймання музичного твору. У підлітків продовжує розвиватися *зорово-слухова синестезія*. Вони з цікавістю переносять свої враження на папір, поповнюючи колекцію героїчних і трагічних образів, пейзажів та етюдів, що презентують зорово-слухові відчуття, спостерігають за динамікою розвитку музичних образів і явищ.

Увага. Увага взаємодіє з психічними процесами й виконує функцію контролю. У підлітковому віці розвинена *довільна і мимовільна увага*. Під час сприймання музики учні відбирають потрібні образи та явища, які

суттєво вплинули на їхні почуття, що забезпечує *спрямованість* уваги. Вони можуть контролювати увагу й тривалий час *зосереджувати* її на певному виді музичної діяльності. Спрямованість і зосередженість дають змогу досягти належного рівня *концентрації* уваги. Зосередженість на відпрацюванні вокально-хорових навичок, необхідних для виконання хорового твору, сприяє розвитку *стійкості* уваги.

Збільшення життєвого досвіду й досвіду ознайомлення з різними видами музичного мистецтва допомагає збільшити *обсяг уваги*. Учні можуть тривалий час займатися вокально-хоровою роботою, удосконалювати навички гри на музичних інструментах. Вони свідомо *переводять* увагу з одного виду роботи на інший. Під час сприймання музичного твору відбувається *розподіл* уваги на слухання музики й пояснення вчителя щодо перебігу подій та характеристики музичних образів. Об'єктом уваги можуть бути різні засоби музичної виразності (мелодія, темп, ритм, регістр, гармонія, тембр, динаміка). *Спрямованість* на їх виявлення й динаміку розвитку – один з основних показників здатності до саморегуляції та самоконтролю (Олексюк, 2006).

Комунікація з творами музичного мистецтва сприяє *вихованню* уваги, що є результатом гармонійної взаємодії основних психічних

процесів, урівноваження всіх *властивостей уваги, а саме: обсягу, розподілу, стійкості, зосередженості, спрямованості тощо*.

Від ціннісних орієнтацій і вихованості залежить *уважність і неуважність* підлітків. Уважні учні краще визначають емоційно-образну характеристику музичного твору, глибше відчують динаміку внутрішнього розвитку музичного образу. І навпаки, обмеженість знань про закономірності музичного мистецтва та нерозвиненість інтелектуально-вольових можливостей особистості робить процес сприймання музики поверховим (Ростовський, 2011).

Висновки. З огляду на сказане зазначимо, що оволодіння майбутніми вчителями музичного мистецтва знаннями про психофізіологічний розвиток учнів підліткового віку уможливіло б таку організацію освітнього процесу з музично-творчого розвитку молоді, щоб максимально залучити підлітків до участі в різних видах музичної діяльності, стимулювати розвиток індивідуальних творчих здібностей і формування інтелектуально-художніх уявлень у процесі комунікації з творами світового музичного мистецтва. Подальші дослідження проблеми доцільно пов'язувати з музично-творчим розвитком учнів у різних видах музично-творчої діяльності, дослідженням методик навчання гри на музичних інструментах та методик розвитку навичок сприймання творів музичного мистецтва.

Список використаних джерел

- Загальна психологія: підручник. (2004). С. Д. Максименко (Ред.) (2-ге вид., переробл. і доп.). Вінниця: Нова Книга. 704 с.
- Олексюк, О. М. (2006). *Музична педагогіка*: навч. посібник. Київ: КНУКіМ. 188 с.
- Падалка, Г. М. (2008). *Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін)*. Київ: Освіта України. 274 с.
- Ростовський, О. Я. (2011). *Теорія і методика музичної освіти*: навч.-метод. посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 640 с.
- Савчин, М. В., & Василенко, Л. П. (2009). *Вікова психологія*: навч. посіб. (2-ге вид., стереотип). Київ: Академвидав. 360 с.
- Сегеда, Н. А. (2014). *Професійний розвиток викладача музичного мистецтва: історія, методологія, теорія*: монографія. (2-е вид.). Мелітополь: Вид-во Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. 273 с.
- Теплов, Б. М. (1985). Психология музыкальных способностей. *Избранные труды: в 2 т.* (Т. 1). Москва: Педагогика. С. 42–222.

Відомості про автора:

Черкасов Володимир Федорович

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький,
Кіровоградська обл., 25000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2022-27-78-81

References

- General psychology (2004). Edited by Academician S.D. Maksimenok. Manual. 2nd edition revised and supplemented. Vinnitsa: Novaya Kniga. 704 p. [in Ukrainian]
- Oleksyuk O.M. (2006). Musical pedagogy: manual. K. KNUCIM. 188 p. [in Ukrainian]
- Padalka G.M. (2008). Pedagogy of Art (Theory and Methodology of Artistic Disciplines). K. Education of Ukraine. 274 p. [in Ukrainian]
- Rostovskiy O.Ya. (2011). Theory and Methods of Musical Education: Instructional Manual. Ternopil: Training Book - Bogdan. 640 p. [in Ukrainian]
- Savchin M.V., Vasilenko L.P. (2009). Age Psychology: instructor's manual. 2nd edition, stereotyped. K.: Academvydav. 360 p. (series «Alma Mater»). [in Ukrainian]
- Segeda N.A. (2014). Professional development of a teacher of musical art: history, methodology, theory: [monograph]. 2nd edition. Melitopol: Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. 273 p. [in Ukrainian]
- Teplov B.M. (1985). Psychology of Musical Abilities // Selected works: in 2 vols. V. 1. M. Pedagogic. P. 42–222.

Information about the author:

Cherkasov Volodymyr Fedorovych

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
Shevchenko Street, 1, Kropyvnytskyi,
Kirovograd region, 25000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2022-27-78-81

Матеріал надійшов до редакції 10. 10. 2021 р.
Прийнято до друку 28. 10. 2021 р.

Received at the editorial office 10. 10. 2021.
Accepted for publishing 28. 10. 2021.